

Войцех Тохман

ТИ НАЧЕ КАМІНЬ ІЛА

*Переклав з польської
Андрій Бондар*

ЧОВЕН

ЛЬВІВ 2022

УДК 821.162.1'06-92:355.01(439.55/.56)"1992/1995"
Т63

ISBN 978-617-95188-4-3

Войцех Тохман. «Ти наче камінь їла» / перекл. з польськ. А. Бондар. — Львів : Човен, 2022. — 120 с.

Книжку-репортаж «Ти наче камінь їла» присвячено війні в Боснії і Герцеговині 1992–1995 років.

Войцех Тохман оповідає про повоєнний час, коли група науковців на чолі з доктором Евою шукає масові поховання мусульман, убитих під час «етнічних чисток». Рідні загиблих їздять за експедицією, маючи надію в якомусь із численних могильників знайти останки сина, чоловіка, брата, батька... – і пригадують, переповідають, наче щодня заново переживаючи свої трагедії.

Репортаж як жанр не передбачає метафоричного письма й гучних слів, він визнає лише факти. Тому в Тохмана лунають тільки голоси очевидців. Лячно й моторошно переходити від розділу до розділу, кожен наступний рядок містить несамолюбне передчуття жаху, страх ступити на заміноване поле, перечепитися за тіло чи кістки, які ще не розпізнала доктор Ева.

Перекладено за виданням: Wojciech Tochman. *Jakbyś kamień jadła*. Wydawnictwo Czarne. Wołowiec. 2008.

ISBN 978-83-7536-043-1

Фото на обкладинці: Меморіал і кладовище жертв геноциду 1995 року в Сребрениці–Поточарах

© Wojciech Tochman, 2002

© Czarne, 2008

© Андрій Бондар, переклад, 2009, 2022

© Оксана Васьків, дизайн обкладинки, 2022

© Видавництво «Човен», 2022

© dron.ba, фото, 2016

МОРОЗ

Був останній день року, коли почалася війна (1992). Ми везли допомогу для оточеного міста. Вїхали до Боснії з півдня. Поки нас не застали сутінки, ми встигли побачити села, у яких уже ніхто не жив. Хати та храми зрівняно із землею. Що зробили з людьми?

Ми їхали через Мостар, але не бачили його. Місто, наче ліс: немовби щось миготить за темним вікном, але невідомо, що це. Страшно зупинитися, страшно зайти в цей ліс.

Якраз під Сараєвом нас зупинили сербські солдати — були п'яні. Вони то сміялися до нас, то раптом на нас кричали. І так усю ніч — до світанку. Уранці вони відібрали в нас частину вантажу й дозволили вїхати до міста. Був мороз.

У місті, серед продірявлених одноповерхових будинків і багатоповерхівок ми побачили людей — голодних та наляканих. Ми боялися, бо все ще чулися постріли. Нами заопікувався Драган Л., син хорватки й боснійського серба, які вирішили зостатися в оточеному місті. Він був чудовим провідником. Казав, що коли це все скінчиться, а він виживе, то втече кудись у світ, бо тут уже життя не буде. Де він тепер?

У лікарні ми розмовляли з людьми без рук, ніг, очей. Сильвія, її прізвища ми не запам'ятали, працювала там анестезіологинею. Вона казала: «Нам потрібні антибіотики, пов'язки, ліжка, милиці, протези, візки і труни».

На вулицях ми бачили журналістів: репортерів, фоторепортерів і операторів. Приїжджали

ще письменники й режисери. Ходили групами чи поодиночі. Розмовляли багатьма мовами. Ми зустрічали декого з них через рік (у лютому 1994-го), коли вони з'їхалися сюди оглянути ринок Маркале, де гранатою за мить було знищено десятки людей.

З'явилося тисячі бюлетенів, репортажів, книжок, картин, альбомів, документальних і художніх фільмів про війну в Боснії. Але коли війна закінчилася (або, як дехто вважає, її було на якийсь час припинено), репортери зібрали камери й мерщій подалися на інші війни.

ОДЯГ

Театральну залу в сільському будинку культури відмикають раз на тиждень — у четвер. Кожен може ввійти й подивитися, тож часом сюди приїжджають здалеку. Люди сподіваються, що саме тут з'ясують свою справу. У театральній залі є сцена, але нема місць для глядачів. На теракотовому настилі розкладено одяг. Ще раніше його було посортовано: це знайдено на першій людині, а те — на шістдесятій. Усе випрано, щоб відновити кольори. Висушено на мотузці. Тепер кольорові речі лежать тісно, одна коло одної, хоч і кожна окремо. Тільки зрідка трапляється повний комплект. Наприклад, одразу ж при вході лежить трикотажна сорочка в біло-блакитну смужку. Її точно носив ставний чоловік. Зате в іншій сорочці з написом Montana ходив худорлявий. Далі — вельветові штани, колись білі, а тепер пожовклі. Хто їх носив? Під вікном — лише

джинсова штанина. Чия? Ще далі — тільки шкіряний ремінь, тільки плавки, тільки футболка, тільки чорна шкарпетка. Біля кожної речі (точніше, лахманини) — порожня паперова торбина, з якої це дрантя вийняли. І аркуш із надрукованим на комп'ютері великим номером.

Є також і літери:

В означає, що до одягу докладено комплект кісток, череп, зуби. Тіло цілком (body).

ВР — комплекту нема, є трохи кісток. Частини тіла (body parts).

А — лише одяг, інколи якісь предмети (artifacts). Жодних кісток.

Усе це викопали восени 1999 року неподалік у Кевлянах (тож перед кожним номером значаться ще літери KV). Масове поховання там було поздовжнім і тяглося кількасот метрів обіч дороги (придорожній рів перед тим поглибили, а згодом засипали). Кевляни розташовані неподалік місцевості Омарська, де в залізорудній копальні 1992 року з'явився і того-таки року припинив існування концентраційний табір для мусульман. Там утримували переважно чоловіків, хоча траплялися і жінки. Більшість їх вижила.

До театральної зали зголошуються пройти близькі загиблого, які мають підстави припускати, що вісім років тому він потрапив до концтабору «Омарська». Вони заходять і затуляють носи. На мають іншого виходу й не можуть піти. Вони приїхали сюди, щоби побачити, знайти й поховати. Їм здається, що тоді відчують полегшення і спокій.

Роззираються. Між речами — вузька стежка. Щоб нічого не зачепити черевиками, вони йдуть, наче по линві. Зупиняються над чимось. Ідуть далі,

спиняються та знову рушають. І так півгодини, три години. Хто скільки витримує.

По залі бігають щури.

Молоде подружжя з семирічною дівчинкою на руках розшукує батька — дідуся дівчинки. Тривалий час вони стоять над речами під номером KV 22 B.

Над іншим дрантям схиляється сива жінка в темно-синьому костюмі. Від самого ранку вона стоїть над одними й тими самими речами. Вона складає їх, немовби хотіла, щоб вони гарно виглядали. Поправляє темні штани, світлу сорочку й те, що було колись светром бордового кольору. Гладить усе це, як гладять людину.

Тут її називають Матір'ю Мейрою.

BODY BAGS

Молоді люди з семирічною дівчинкою, які неподалик сцени так довго придивлялися до речей KV 22 B, кличуть особу, яка провадить ідентифікацію. Підходить сива енергійна жінка у джинсах. Вона називається Ева Ельвіра Кльоновська.

Доктор Ева Кльоновська 1946 року народження, за освітою антропологиня, членкиня Американської академії судових наук, заміжня, має дітей, емігрувала з Польщі під час воєнного стану, колись жила у Вроцлаві, а згодом оселилася у Рейк'явіку (Ісландія). Там вона спеціалізувалася на доведенні батьківства, бо не могла працювати у сфері, яка її захоплює найбільше — кістки.

— Я люблю кістки, кістки до мене промовляють. Дивлюся на кістки і знаю, на що людина хво-